

Свет речи

средњошколски часопис
за српски језик и књижевност
Београд
1997/98.

„шестипу уједно копају” (2727), али је човек и огољено ругање мајмуна земаљског света. Мислилац на позорници обликује обе верзије људског удеса, али *одлучује* у корист есхатолошке. Зашто? Човек је – у перспективи егзистенцијалног песимизма – трагичан и, што је одесудно, *само* трагичан, па игуман Стефан не може изрећи такву мисао *пре* одлуке о истрази путурица, јер она није путоказ, нити падахнуће, херојској борби, будући да не наговештава епохално разрешење. Игуман се, стога, приклања есхатолошком разрешењу, да би понудио његов удео у историјски антиномичној ситуацији: метафизика је стремила том разрешењу, баш као што је историјска неминовност *захтевала* истрагу. Свест да човек, и кад изабере да разлог свог боравка на земљи пронађе у часном имену, остаје мајмунско огледало јесте луцидна свест мислиоца на позорници, безосећајног али не и циника, исказана у часу када више није делатна. Она је, свакако, неадекватна свест овог мислиоца, али и траг његове демоничности, знак суровости игумана Стефана. Не одлучују, међутим, демоничност и суровост о смислу тог лика, већ они стварају његову неприкосновеност: изузетност и издвојеност обележавају како баш он обезбеђује *двосмисленост* позорнице. Он онемогућава колизију вредности, он препознаје трансцендентни импулс иманенције, он застире очи искуству, он – невидљив а слеп, затајан а луцидан – *влада* позорницом. Његова хладна страст, његова умност, дејствују, обезбеђујући највиши час самог херојства: врховни час самопотврђивања у колоплету трансценденције и иманенције. То је час највише моћи мислиоца на позорници.

Песнички дијалог Милоша Црњанског и Иве Андрића

Александар Јерков

Историју књижевности увек посебно занима дијалог великих стваралаца, оних аутора који су обележили своју епоху. Српском књижевности двадесетог века доминира низ савремених класика, али нико не заузима у овој литератури такво место какво имају Иво Андрић и Милош Црњански. Зато је песнички дијалог ове двојице изузетних писаца, и књижевних пријатеља, нарочито вредан, могло би се чак рећи и поучан.

Познато је да је Црњански изузетним похвалама дочекао појаву Андрићевих раних дела. Он је један од првих који је оваквим „избором по сродности” истакао и најавио великог ствароца. „Andrić est arive”¹ – тако са програмским ускликом Црњански завршава свој приказ Андрићевог *Ex Ponto*. У ратним временима, пише Црњански, чим је стигао у Загреб „имао је да нађе” Андрића у болници Милосрдних сестара, где га је затекао црног, „болног осмеха”. Касније у Београду, виђали су се у кафани Москва где су се увече палазили члапови „Групе уметника”, млади писци који су одмах после Првог светског рата утицали на књижевни живот и одређивали нове књижевне правце, а своје нове, необјављене текстове, чак и драму која ће доцније бити права мала загонетка у Андрићевом опусу, читао је Андрић Црњанском „у оној малој кухињи улице браће Недића”. О томе Црњански врло лепо сведочи у својим сећањима на ондашњу

послератну књижевност.² Па ипак, односи двојице стваралаца у годинама које следе нису се развијали сасвим на исти начин, а трагови које су један о другом остављали заправо су постајали ређи и мање значајни.³ Као и увек, одговорност за то би се свакако морала потражити у Андрићевој удржаности, али можда и у разликама које су током година нарастале. Те разлике нису биле само књижевне природе, него се можда односе и на службовање. За разлику од блиставе Андрићеве дипломатске каријере и општег уважавања, као и истакутог положаја у јавном животу после Другог светског рата, Црњански је имао много мање успеха, изазивао сталне контроверзе, а после Другог светског рата је остао у емиграцији и задуго био неприхватљив за нови режим.

Но све су то чињенице које историчара књижевности могу да привуку у настојањима да боље сагледа књижевни живот једне епохе и односе између истакнутих аутора, али неупоредиво важније од оваквих детаља из стваралачке биографије јесте песнички сусрет Црњанског и Андрића. Црњански је Андрићу упутно и стваралачки поздрав првога реда посветивши му једну од својих програмских песама из *Лирике Итаке* са називом „Етеризам”⁴, којом завршава други циклус у овој збирци, „Нове сенке”.

У „Етеризму” Црњански најављује суматранстичку визију даљине и повезаности ствари. „Све осмехе који су од бола свисли”, вели Црњански одређујући основно расположење које влада у стиховима, „сачу-

1 „Иво Андрић: *Ex Ponto*”, у Милош Црњански: *Есеји*, (МИЛОШ ЦРЊАНСКИ ИЗБРАНА ДЕЛА), Београд, Нолит, 1983, стр. 100. [Милош Црњански: „Иво Андрић: *Ex Ponto*”, Дан, Београд-Нови Сад, 1919-1920/11-12, стр. 203-206; Књижевни југ, Загреб, 1919/8, стр. 361-367; *Јединство*, Нови Сад, 28. 6. 1919, стр. 55]

2 „Послератна књижевност. (Литерарна сећања)”, у Милош Црњански: *Есеји*, (САБРАНА ДЕЛА), Београд, Просвета (и други издавачи), 1966, стр. 63-94. [Милош Црњански: „Послератна књижевност (литерарна сећања)”, *Литературна Митице српске*, Нови Сад, 1929/3, стр. 344-359]

3 Што се понајбоље види из интервјуа вођених са Црњанским и Андрићем. Види Милош Црњански: *Истину сам своју судбину*, приредио Зоран Аврамовић, Београд, БИГЗ (и други издавачи), 1992; Иво Андрић: *Писац говори својим делом*, приредио Радован Вучковић, Београд, БИГЗ (и други издавачи), 1994.

4 „Етеризам”, у Милош Црњански: *Лирика Итаке*, Београд, С. Б. Цвијановић, 1919, стр. 50.

Песнички дијалог Милоша Црњанског и Иве Андрића

ЕТЕРИЗАМ

Другу Иви Андрићу

Моја је бајка:
да се у сну док се спава
добра чине, и да ништа
није јави.
Нисмо знали а имали смо
чедо у даљини.

Реко сам ти цвет један лак
испуниће твоје мисли.
Све осмехе који су од бола свисли,
сачуваће зрак
негде у даљини.

О ничег нек Те није жао.
Зато сам Ти ту мисао дао
тужној голој и белој,
невеселој.
Гледај у јесен мирно,
како се губи дан
и љуби.
Благо као једно звоно
да зазвони у даљини
мишљу том сам Те додирно.

(Милош Црњански, 1919)

ваће зрак / негде у даљини”.⁵
Када се има на уму како ће у
једној познијој песми, „Приви-
ђења”, Црњански отворено из-
рећи мисао која се и на другим
местима може наслутити – „за-
иста, зрак сам само?”⁶ – разме-
ра овог зрака који чува осмехе
поништене болом добија много
већу смисаону тежину. У првој
строфи „Етеризма” каже Цр-
њански да је његова „бајка” да
се „у сну док се спава / добра
чине” и да „ништа / није јави”.
Природа постојања доведена је
у питање утолико што је ствар-
ност замењена за сан, па је оту-
да сан постао једина реалност
која се прижељкује. Доброта је
изузета из стварног света и ре-
зервисана за сан. То и поништа-
вање јаве ствара симболички
простор у коме је зрачно пове-
зивање могуће. У повезаности
зраком који чува изгубљене ос-
мехе отвара се могућност да се
каже, са много већом одлучно-
шћу и сугестивношћу, „ничег
нек Те није жао”. Биће коме се
обраћа именовано је уз отме-
ност етикетије коју сугерише
велико слово, али и блискост

5 Сви наводи дати су
према критичком
издању, Милош Цр-
њански: *Лирика*.
Лирика – Ићака и
коментари – Анџи-
логија кинеске лири-
ке – Песме старог
Јапана. (ДЕЛА МИ-
ЛОША ЦРЊАНСКОГ,
приредио Ж. Стојко-
вић, Београд, Заду-
жбина Милоша Цр-
њанског (и други из-
давачи), 1993, стр.
131.

6 Исто, стр. 99.

7 Види о томс Алек-
сандар Јерков:
„Естетика невесе-
лог”, *Књижев-*
ност, Београд.

8 Сви наводи дати су
по „допуњеном из-
дању”, Иво Андрић:
Ex Ponto. Нептри.
Лирика, (САБРАНА
ДЕЛА ИВЕ АНДРИ-
ЋА). Београд, Прос-
вета (и други изда-
вачи), 1981, стр. 212.

коју подразумева друго лице
јединице. Блискост ће, међутим,
преовладати, као што се то ви-
ди и по томе што је песник „ми-
сао дао” – њој „тужној голој и
белој, / невеселој”. Она је сада
већ конкретизована као женско
биће, али ваља пажњу обратити
и на то да су бајка и мисао име-
нице женског рода, па се семан-
тички потенцијал ове слике ла-
ко шири на њих. Песник тој ко-
ја је „невесела”, што је једно од
најважнијих одређења у *Лири-*
ци Ићакс,⁷ вели да гледа „у је-
сен мирно, / како се губи дан /
и љуби”. Смиреност у јесен
упућује у другом правцу од
неодређености кратког, експреси-
вног стиха „и љуби”. Остаје не-
јасно, иако је слика
врло упечатљива, шта да љуби
– јесен и губљење дана, или на-
ко тужна и гола ипак, да љуби,
(у смислу да воли). Недоумица
добија на снази јер песник за-
право умањује трагове свог
присуства, иако је ту да је до-
дирне благо, као из даљине,
звук звона. „Мишљу том сам Те
додирно”, каже он у последњем
стиху. Но, мишљу којом: да ли
мишљу о бајци, или о оном зра-
ку који чува бивше осмехе, или
мишљу коју јој је дао, о гледа-
њу, у јесен, како се губи дан, и
томе да тада треба да љуби?
Док овако умножава смисао
својих стихова и једну лепу
лирску скицу све више претва-
ра у својеврсну лирску загонет-
ку, у којој се између казаног и
прећутаног, између схватљивог
и осећајног отвара све већи
јаз, Црњански допушта и једну
много већу слободу – свако „Те”
не мора да означава исто биће,
утолико пре што у другој стро-
фи стоји и мало слово, па се у
подручју ове нејасности, удво-
јености онога коме се обраћа,
призива и посвета Иви Андри-
ћу и један песнички „додир” са-
свим друге, поетичке врсте. Мо-
же ли се рећи како је у подтексту
ових стихова „мисаони додир” са
књижевним „другом Ивом Ан-
дрићем” коме је песма посвећена?

Обликујући рану слику су-
матрастичке симултаности која
премошћује даљине и спасава
од животне реалности, Црњан-

ски је дијалог са Андрићем пре-
творио у један од важнијих по-
етичких ослопаца своје збирке
песама. Дуго је изгледало да не-
ма право одговора, да Андрић
остаје нем и далек. Па ипак, то
се из основа изменило када је у
Андрићевој оставштини, коју је
Андрић помно прегледао и сре-
дио, пронађена фасцикла са пе-
смама које је он током година
писао, али их није објављивао.
Тако је постхумно постала дос-
тупна Андрићева песма „М. Ц.”
чији назив је лако одгонетљив.
Овом песмом развио се један
изузетан песнички дијалог два
најзначајнија ствараоца српске
књижевности двадесетог века,
али тај дијалог више није сас-
вим равноправан. У међувре-
мену Црњански је постао један
од најважнијих носилаца пое-
тичких промена савремене срп-
ске поезије и један од најзначај-
нијих песника двадесетог века.
Андрићева лирика, међутим, за-
узела је много мање важно ме-
сто и у Андрићевом опусу, а
неколико у српском савременом
песништву. Она се данас чита
понајвише да би се у Андрићу
као песнику, дакле с обзиром на
његове почетке, тражили коре-
ни поетичких одређења и ос-
нов књижевне имажинације при-
ближио некој слици о Андриће-
вим интимним, личним прео-
купацијама и типу осећајности.
Овако читање Андрићевих сти-
хова, без обзира на то да ли је
такав став ваљан израз вредно-
сне оцене њиховог положаја у
историји српског песништва,
није сасвим оправдано. Уколи-
ко се пажња обрати на процес
модернизације српског стиха
уочи Првог светског рата и у
периоду после њега, онда се мо-
же запознати како Андрићево
песништво има важнији књижев-
ноисторијски положај него што
се то данас чини. Уз то, ваља има-
ти на уму да је однос према Ан-
дрићевом песништву у време док
је објављивао стихове, песме у
прози и лирско-рефлексивне за-
писе био сасвим другачији.

„Остарићемо”,⁸ каже Ан-
дрић смиреним тоном свом књи-
жевном пријатељу, видећи ка-
ко после бурног живота и годи-

Песнички дијалог Милоша Црњанског и Иве Андрића

на долази смирење, макар и против воље, што не значи истовремено „разочараност”. „Доживљаје ће заменити сећања”, биће им „драже место крај прозора / и стишан разговор”, „волићемо мало одвише књиге и слике / на којима други неће моћи богзна шта да виде” додаје Андрић. У смиреној пуноћи, дакле испуњени сећањем и доживљајима који преносе уметничка дела, или слике на којима се као и у сећањима препознаје прошлост, одређује Андрић њихову блискост. Дубина виђења, онога што другима не значи толико, знак је префињене природе и посебне културе. И заиста, Андрић је био далековид када је слутио да у ономе у чему ће они видети толико да могу уживати искушење, да у томе други неће видети „богзна шта”. Сама фраза „богзна шта” додаје нијансу ироније, као да „Богзна шта” они виде, док је то само „богзна шта”, тј. ништа нарочито за друге. До тада, међутим, остаје још доста времена да се „срдимо, волимо, грдимо, бурно ломимо, / свуда код људи отпор и распре изазивамо, / тугу код својих”, каже Андрић. Андрић по свој прилици слика бурни темперамент Црњанског и његов противречан положај у јавном животу између два светска рата, улажувајући свој израз првим лицем множине и пријатељски опомињућом тугом. Песник себе у овим стиховима одређује као некога ко је са тим о коме говори близак, они су „своји”. Ко познаје природу Андрићеве уздржаности схватиће како је ово снажан израз за Андрића, како је то прихватање Црњанског као књижевног интимуса. Утолико више ова интимизација привлачи пажњу јер већ у наредним стиховима Андрић говори о „нежности са самим собом” са којом увиђа, као коначну, али благу пресуду: „остарићемо”. Тако се испод првог лица множине помаља и исповедни тон, а благодот обраћања вежује и за песника самога.

Но, поред смисаоних нијанси које су знак песничког та-

лента, ваља уочити да је Андрић исповедно-обраћајући тон праћен ритмом слободног стиха у коме се смењују јачи изрази, намењени дијалогу, и стишани, више контемплативни закључци. Двострукоост Андрићевог песничког сензибилитета уписује се у стихове и ствара подлогу за веома снажан, вехементан крај ове песничке посланице која је одговор на песничку поруку другог великог писца. На крају песме „М. Ц.” Иво Андрић бележи два стиха који су у опреци са његовом оценом о томе да ће остарити и како ће то изгледати. Остарићемо, каже Андрић, „ако нас опет нека огњена шимера / пре времена не однесе до ђавола”. Огњена шимера је знак прохујалог рата и искуства њихове генерације која је у ратном вихору оставила бољи део својих младалачких нада. Она је разлог што се ни у шта не може бити сигуран, па ни у то како ће човек остарити. Дилема није везана за индивидуалну судбину, иако свако може овај свет напустити пре него што остари, него за судбину човека у свету, јер огњена шимера људе носи до ђавола.

Андрић не оставља само траг свог виђења положаја њихове генерације, већ на најнепосреднији начин води дијалог са завршним стиховима из „Пролога” који стоји на почетку Црњанскове *Лирике Итаке*. Или нам живот нешто ново носи, каже Црњански на крају ове песме у којој поетички одређује своју поезију, а душа значи степен више ка небу, „ил нек и нас, и песме, и Итаку, и све / ђаво носи”.¹⁰ Андрићева огњена шимера, која пре времена „односи до ђавола”, може да значи испуњење Црњанскове објаве која звучи као клетва за неуспех. Може ли живот значити нешто ново? На почетку „Пролога” стоји да након што је видео Троју и видео све, и вратио се на Итаку, дакле из рата, и он би „на Итаки да убија”, „ал кад се не сме, / бар да запева / мало нове песме”. Оно што је у животу, код Црњанског је замењено оним што је у стиховима. Зато он на крају треће строфе „Пролога” каже „Судбина ми је стара, / а стихови мало нови”. Судбина је, дакле, стара, онда је тешко очекивати да у животу буде нешто ново, осим „мало нових” стихова. Иронија овог

М. Ц.

Остарићемо, што од година што бурна живота, и смирићемо се и против воље; то не значи да ћемо бити „разочарани” - Боже сачувај! – и носити демонстративно „часне седине”. Не, тек, тако, биће нам драже место крај прозора и стишан разговор; доживљаје ће заменити сећања, и волићемо мало одвише књиге и слике на којим други неће моћи богзна шта да виде. Остарићемо, дабоме, ал то нам је далеко. Сад и још за дуго, воља да се срдимо, волимо, грдимо, бурно ломимо, свуда код људи отпор и распре изазивамо, тугу код својих. И у свему томе често помислим, не без неке нежности са самим собом: остарићемо. Т. Ј. ако нас опет нека огњена шимера пре времена не однесе до ђавола.

(Иво Андрић, 1922)

9 Што онда и временски одређује време настанка ове песме.

10 Нав. дело, стр. 19-20.